

1916 YILINDA HİVE'DEKİ AYAKLANMA (VOSSTANIYE)*

The Uprising (Vosstaniye) in Khiva in 1916

Georgiy KARPOV*

Çeviren: Tahir AŞİROV*

ÖZ

Bu yazı, Türkmen tarihi üzerine bilimsel araştırma yapan bilim adamlarından Georgiy İvanoviç Karpov'un (1890-1947), 1931 yılında Aşkabat'ta yayımlanan *Türkmen Medeniyeti* dergisinin 3-4. birleşik sayısının 45-48 sayfaları arasında yer alan "1916-nji yılda Hıvadaki Pitneçilik (Vosstaniye)" (1916 Yılında Hive'deki Ayaklanma "Vosstaniye") adlı yazısının tercümesidir. Yazıda, ayaklanmanın arka planı ile ekonomik ve sosyal koşulları ele alınmış, Hive Hanlığının yanlış tarım politikaları eleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Hive, ayaklanma, Vosstaniye, Georgiy Karpov, Türkmenistan.

ABSTRACT

This article is a translation of the article of Georgiy Ivanovic Karpov (1890-1947), one of the scientists who do scientific research on Turkmen history. The article was published in the 3-4th combined issue (pages 45-48) of the journal "Turkmen Civilization" published in Ashgabat in 1931. The title of the article is: "Pitnacilik (Vosstaniye) in Khiva in 1916-nji" (The Uprising in Khiva in 1916 "Vosstaniye"). In the article, the background of the uprising and its economic and social conditions were discussed, and the wrong agricultural policies of the Khiva Khanate were criticized.

Keywords: Khiva, uprising, Vosstaniye, Georgiy Karpov, Turkmenistan.

Ekim 1918 yılında Eski Hive hanlığının (Türkmenler, Özbekler ve Karakalpaklar) işçileri, o zamana kadar yaşamış olan Kongrat soyundan hanlığını yıktılar. Hive'nin Rus İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesinden sonra, Hive Hanlığında gerçekleşen olaylar, Rus İmparatorluğunun genelde Türkistan'da, özelde Hive'de izlediği politikalar sonucunda oluşup yayılmıştı. 1916

* Makalenin orijinal künyesi: Karpov, G[eorgiy] (1931). "1916-nji yılda Hıvadaki Pitneçilik (Vosstaniye)". *Türkmen Medeniyeti*, 3-4: 45-48.

* Karpov ve yazıları hakkında bk. (Karpov, 2015; Karpov, 2018; Aşirov ve Orazov, 2017; Aşirov, 2020).

* Dr. Öğr. Üyesi. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Zonguldak/Türkiye. E-posta: tahirashirov@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9684-0834.

yılında Hive'deki olaylar o sırada (ve 1916'dan önce) Orta Asya'nın diğer ilçelerinde/bölgelerinde ve Eski Rusya proletaryasının merkezlerinde (Leningrad, Bakü, Taşkent, Moskova vb.) meydana gelen devrimci olaylarla yakından ilişkili ve onların Orta Asya'daki yansıyan şekliydi.

Ancak proletaryanın merkezlerindeki devrimci olaylar farklı bir nitelikte gelişti. Yani sanayi işçilerinin hükümetten talepleri, Rusya, Orta Asya ve Hive çiftçilerinin taleplerinden farklıdır. Öyle olsa bile, ikisinin de temelinde öncelikle iktisadi/ekonomik koşullar yatmaktaydı. Örneğin, sanayi merkezlerindeki işçiler, iş koşullarının dayanırlık düzeyinin üstünde olup iş ücretlerinin de düşük olması sonucunda, çok ağır ekonomik şartlarda yaşıyorlardı. Rus kentlerinde, Orta Asya (ve Hive) köylerinde çiftçi emeğinin acımasız kullanımını arttı, ticaret ve sanayi sermayesinin ortaya çıkmasıyla birlikte büyük araziler yerli köy/kırsal zenginlerinin (memurların, yerli ve Rus ticaret ve sanayi şirketlerinin) ellerinde toplanmaya başladı. Sonuç olarak orta düzey ve yoksul çiftçilerin çıkarlarının azalması ve köyde yarı proleter bir tabakanın oluşması söz konusudur.

Bu durumun Hive hanlığından nasıl olduğunu göstermek için aşağıdaki raporları gözden geçirmek gerekir: Hive Hanlığında ekilen topraklar ikiye ayrılıyordu, "hanlık" yani devlet arazisi-han tarafından mülk olarak belirlenen topraklar ve "mülk" yerler, yani özel mülkiyetler.

Mülk arazileri, han tarafından satılmak ve kendinin (Özbekler) hizmetçilerine, din adamlarına; Türkmenlerde ise -aşiret reislerine ve atalıklarına peşkeş vermek yoluyla hanlığa geçiyordu. Satmak ve peşkeş vermek sonucunda 20. yüzyılın başlarında Hive Hanlığının bazı bölgelerinde en iyi ve sulak arazilerin %60'a yakını hanın görevlilerine, akrabalarına; beylerin ve zenginlerin eline geçti. Geriye kalan %40'tan fazlası vakıf yerleri olup, kısaca ifade etmek gerekirse, Hive ruhanilerinin (din adamlarının) ellerindeydi. Toprakların en az kısmı ise orta ve yoksul köylülerin, o da Hive hanının o sıradaki arazi kullanım yöntemleri nedeniyle, uzun vadeli bir kiralama koşuluyla ellerindeydi.

Hive Hanlığında kiralama yöntemleri kendine özgü olup diğerlerinden farklıydı. Örneğin toprak sahipleri, orta ve yoksul çiftçiler, üründen alınan vergilerden ve paradan hariç, her yıl han hazinesine bir "tanap"¹ için 2 altından 6 altına kadar (3 manat², 60 köpükten³ 10 manat 80 köpüğe kadar) pa-

---

¹ Hektarın beşte biri. (Ç.N.)

² Para birimi. (Ç.N.)

³ Manatın bir alt birimi, kuruş. (Ç.N.)

ra öderlerdi. Mülk ve vakıf yerlerinin sahipleri, memurlar, zenginler, tefeciler, mollalar, aşiret liderleri kendilerinin arazileri aşırı büyük ise de (bir kişide 50 bin tanapa yakın) tanap hesabından ödemeyip, “hovlı” [avlu] hesabı ile yılda 2 altından (3 manat 60 köpükten) fazla ödemiyorlardı.

Örneğin Hive hanının “yumuşkəri” [görevlisi] Mämetmırad Bey’in 1900 yılında 50 bin tanap yeri vardı. Yine bir başka görevli Muhammed Niyaz Dıvan Bey’in 3.227 tanap yeri vardı. Gulmuhammed Mahram’ın (Seyid Elbars Hanın danışmanı) bin tanap yeri vardı vs. Onların tümü bu kadar çok yere sahip olmalarına rağmen, hanın hazinesine yılda 3 manat 60 köpükten para ödüyordardı, yani her bir orta ve yoksul çiftçinin bir tanap için verdiği paranın yarısı kadardı.

Hive hanı tarafından bütün iyi topraklar kendi görevlilerine, zenginlere, atalıklara, tefecilere satılıp peşkeş verildikten sonra orta ve yoksul çiftçiler yersiz kalıyor veya yeri olsa da kendi ailesini idare edemez halde olduğu için çoğu, diğer insanların, yumuşkärlerin, zenginlerin, mollaların, süythorların [tefecilerin] hissesine girip (dörtte bir, üçte bir, yarım şeklinde) çalışıyorlardı. Yoksulların hanların topraklarına ortakçı ve “batrak” [işçi] olarak yerleşmelerinin nedeni Hive hanlarının toprak politikasıdır. Bu yürütülmekte olan siyaset boyunca yukarıda zikredilenlere ek olarak, Hive hanının çiftçiler tarafından ekilen arazileri satma ve peşkeş verme hakkı vardı. Toprağı, han tarafından satılan çiftçi, orada bazı aletleri (ve barınağı) olduğundan dolayı birkaç sene ikamet edilen topraktan ayrılıp gitmek ağır olduğu için toprağı satın alan zengin, yumuşkärin elinde tutsak kalmaya mecbur kalıyor, “hocalığının” [ailesinin] kendi bağımsızlığını kaybedip, kendilerine bağlanan “hocayının” [efendisinin] kurallarına ve onun taleplerine boyun eğiyordu.

İşverenlerin çiftçilerden talepleri çok ağırdı. Onlar Hive hanlığında, köle emeği kullandıkları zamankiyle neredeyse aynı idiler. Örneğin, zenginden biraz borç alan işçi, ona (zengine) borç aldığı parasının yüzdesine göre çalışmalıydı ve kendi gücünü kullanan zenginden ayrıldığında borç aldığı parayı tam olarak ödemek zorundaydı.

Hive Hanlığının Özbek ve Karakalpak bölümleri, işte bu tür koşullarda yaşadı. Elbette Türkmenlerin yaşadığı yerlerde (Daşhovuz, Yılanlı, Köne Ürgenç, Porsı ve Tahta ilçelerindeki) durum ondan daha iyi değildi. Türkmenlerin yaşamı Özbekler ve Karakalpaklardan farklı olmasına rağmen Türkmenlerin genel durumu komşularından daha iyi değildi. Yaklaşık 15.-16. yüzyıllardan itibaren Hive hanları kendilerinin muhafızlarını Türkmenlerden temin ediyorlardı. Onlar hana yaptıkları hizmetlerinden dolayı para almayıp,

her bir muhafıza Hive bölümündeki sulama hendeklerinin sonlarında bulunan 30-40 tanapa kadar yer verilirdi. Topraklar hanın muhafızlarına değil, ihtiyaç olan muhafızı sağlayan aşirete veriliyordu. Kısacası, arazi tahsisi ve şarta bağlı işlemler aşiret aksakalları, başkanları üzerinden geçiyordu. Aşiret reisi, handan toprağı alıp “kendi” aşiretinden, hanla yapılan anlaşmada belirtildiğı sayıda muhafız ve onlara gerekli olan at-silah vermeye söz veriyordu. Bu aşiret reisi, kendi aşiretinin muhafızlarına başkanlık edip asker toplamaktan ve onları ihtiyaç olduğunda savaşa götürmekten hana karşı sorumluydu.

Aslında durum aşağıdaki gibiydi: Aşiret reisi handan toprak alıp kendisini toprağın efendisi olarak görüyor ve hazırlanan muhafızlarını kendine koruma yapıp onları istediğı gibi bazen hanın kendisine karşı, çoğu zaman da diğer aşiret reislerine karşı ve ayrıca yağmacılıkta kullanıyordu. Örneğın, Yomud’un son aşiret başkanlarını, Cüneyt Han, Şamı Kel, Yağşı Geldi, Anna Bala, Çayrık Bay, Şallı Serdar, Durdı Vekil, Kakacan Omar, Cuma Azançı ve diğerlerini hatırlayın. Bunların tümü de, aşiret reisleri-feodallerdir. Onların kendi kaleleri, silahlı savunmaları ve sınırları belli olan toprakları vardı. Onlar millete her türlü vergi yükleyip paralar alıyorlardı, mahkemeler oluşturup, kendi aşiretleri için belirledikleri kurallarına ve acımasız şekildeki taleplerine uymamayı düşünen insanları cezalandırıyor, hatta bu cezalandırma işlemi ölüme kadar gidiyordu. Bunlar da zayıf düşürülen, gücünden faydalanan yoksul işçilerdi. O, efendisi için çalışmak ve onu korumakla yükümlüydü. Bu şekildeki Hive hanlarının politikası, Ruslar gelmeden çok önceydi. Hive hanlığında (Özbek Türkmen, Karakalpak ilçelerinde) oluşturulan ekonomik ve siyasi koşullar, 1916 yılında Hive’de gerçekleşen olayların temellerinden biri oldu.

Ancak bu tümü değil. 1916 yılındaki Hive olaylarının ek koşulları da var. Ayaklanma bu koşullara dayanmaktadır. Hive’yi Rus İmparatorluğu kendi eline aldıktan sonra Rus generallerinden [Konstantin Petroviç] Kaufman [1818-1882], [Nikolay Aleksandroviç] İvanov [1842-1904] ve diğerlerinin ilk adımı “narızaları” [muhalifleri] cezalandırmak ve hanın yönetimini sağlamlaştırmak oldu. Ancak Rus İmparatorluğunun genel olarak ve Orta Asya’da Hive Hanlığında yürüttüğü politikaları, ticaret ve sanayi burjuvazisinin çıkarı lehine Orta Asya ilçelerinin bağımlı olarak sömürülmesi için uygun koşulları yaratmak oldu.

Bu ülkedeki politikasıyla ilgili idari düzenlemeler de yaptı. Bu kurala göre, Rus İmparatorluğu memurları ve generalleri ayrıcalıklı hukuktan faydalanıyorlardı. Bundan daha kötüsü, eğitim konuları son plandaydı; sosyal

hayat meseleleri (hukuki ilişkiler) tamamen Müslümanlığın dinî âdetlerine tabi idi. Bu güç ile eziyet eden, insanları hayvan sayıp zulmeden, Tanrı tarafından sınırsız hakları olan “ağalar” destekleniyordu. Bu güç, silah zoruyla ve hanlar, Rus İmparatorluğu tarafından desteklenen ticaret ve sanayi şirketleri, yerel burjuvazi, mollalar, süythorlar vb.’nin söylemleri ile izlenen politikanın sonucudur. Sınırsız ayrıcalıklarından faydalanıp Orta Asya’daki milletlerin emekçilerinin gücünü kullanan ticaret ve sanayi şirketleri, hanın yerel yumuşkärleri, mollalar, aşiret reisleri-feodallerin yaptıkları zulümler, dayanılmaz bir duruma geldi.

Birinci Dünya Savaşı döneminde (1914-1917 yıllarda) tüm Orta Asya ve Hive’de savaş ihtiyaçları için her türlü “yığımalar” [toplamalar] arttığı zamanda, özellikle durum daha da kötüleşti. Dünya kapitalistlerinin açtığı savaşın cepheleri için gıda, hayvan, giyim ürünleri gibi faydalı olan şeylere el konuluyordu. Tahsilat sırasında rüşvet işi de çoktu. Rüşveti, Harbiye Nazırı Suhamlinov’dan, hanın yumuşkärlerinden başlayıp ta yerli aksakallara, yerli yetkililere ve ciğitlere kadar alıyorlardı. Emekçi çiftçilerin yaşam koşulları her geçen gün daha da kötüleşiyordu. Diğer yandan savaşın “tıl” [savaş hattının gerisindeki bölge] işleri için yerli milletler seferber edildi. Rus İmparatorluğunun bu son çaresi, eziyet edilen-ezilen emekçi, çiftçilerin karşı çıkmalarını öne çıkardı. Birçok yerde, Rus hükümetinin temsilcilerine ait ticaret-sanayi şirketlerine, yerel burjuvaziye ve insan gücü kullananlara karşı silahlı ayaklanmalar başlattılar.

Bazı yerlerde bu devrimci nitelikli ayaklanmalara mollalar ve aşiret reisleri önderlik ediyordu. Ancak gerçekte onlar zenginlerin taraflarında olması gerekiyor. (Hive Hanlığına mensup) mollaların ve aşiret reislerinin ayaklanmaya önderlik etmelerinin sebebi kısaca şöyle açıklanabilir: Hive’de Rus İmparatorluğunun politikası, aşiret reislerinin gelirlerini biraz kesiyordu. Hive hanının yumuşkärlerinin, esasen hanın kavmi olan Kongrat Özbeklerinden olduğunu ve büyük toprakların, küçük pamuk fabrikalarının sahipleri ve Rus ticari ve sanayi şirketlerinin hissedarları olduğunu biliyoruz. Pamuk talebinin artmasıyla birlikte onlar, (Türkmenlerde) önce yoksulların ve liderlerinin zararına olacak şekilde kendi ekonomilerini ve pamuk tarımını güçlendirmek amacıyla ekinlerine sulama hendek başlarından su aldıkları için Türkmenlerin tarlalarına verilen su yıldan yıla azalıyordu. Özbek yumuşkärlerin de kendi çiftçilerinin gücüyle sulama hendeklerini temizlemeleri faydalı değildi (Türkmenler bu görevden azade idiler). Pamuğun yaygınlaşmasıyla birlikte işgücü ihtiyacı da arttı. Ancak boş işgücü yoktu. Bu yüzden yumuşkärler-zenginler, Türkmenlerin çalıştırılmalarını, onların vergilendirilmesini ve bun-

ların her ikisini yapmayı reddeden Türkmenlerin cezalandırılmasını handan istiyorlardı. Bu şekilde Türkmen aşiret reislerinin insan gücünü kullanma hakkı ve Özbek-Türkmen yoksullarının çıkarlarına ket vuruluyordu. Bu bağlamda Türkmen aşiret reislerinin ayaklanmaya neden katıldıkları açıktır.

1916 yılında Harezem emekçileri, Rus İmparatorluğuna ilk ve en önemli darbeyi vurdular. Sonra Ekim Devriminin ardından, onlar kendi aşiret reislerini de yok ettiler. Millî cumhuriyetlere bölünmeden sonra Hive köylerinde, Orta Asya'nın diğer ilçelerinde/bölgelerinde sınıf mücadelesi güçlenmeye başladı. Eski Hive Hanlığında şu an Sovyetleştirme eylemi tamamlanmış, kolektifleştirme ve Sovyetler Birliği'nin pamuk kıtlığına karşı mücadelesi temelinde ekonomik koşullar yeniden düzenlenmiştir.

Kaynakça

- Aşırov, Tahir (2020). “Mesto i Rol G. I. Karpova v İstoriografii Turkmen i Turkmenii”. *Aktual'niye Voprosi Tyurkologičeskih İssledovaniy. Mejdu-narodniye Nauçniye Konferentsii XXXIII i XXXIV Kononovskiye Çteniya: Materialı Konferentsiy*, red. N. N. Telitsina, 34-46.
- Aşırov, Tahir ve Orazov, Orazsahet (2017). “Sovyet Türkmenistan'da Vakıf Araştırmaları: G. İ. Karpov Örneği”. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2): 177-189.
- Karpov, G[eorgiy] (1931). “1916-njı yılda Hivadaki Pitneçilik (Vosstaniye)”. *Türkmen Medenyeti*, 3-4: 45-48.
- Karpov, G[eorgiy] (2015). “1916 Tarihinde Türkmenlerin Ayaklanması”. Çev. Tahir Aşırov. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(24): 809-826.
- Karpov, G[eorgiy] (2018). “Borba s Basmaçestvom v Turkmenii v Period 1920-24”. Haz. Tahir Aşırov. *Asya Studies Dergisi*, 6(6): 47-62.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

İzin: Bu makale 1931 tarihli olduğu için telif izni alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin çevirisi veya yayınlanmasıyla ilgili olarak çevirmenin potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Permission: *Since this article is dated 1931, it is not copyrighted.*

Declaration of Conflicting Interests: *There is no potential conflict of interest for the translator regarding the translation or publication of this article.*